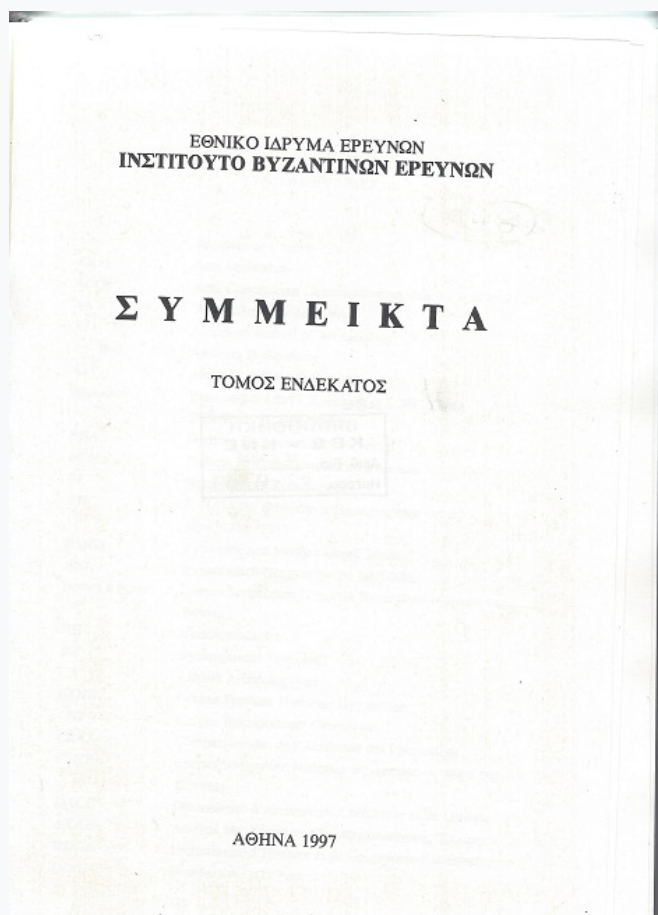

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Η Θήβα κέντρο εμπορίου και επικοινωνιών το 12ο αιώνα

Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.826](https://doi.org/10.12681/byzsym.826)

Copyright © 2014, Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ Μ. (1997). Η Θήβα κέντρο εμπορίου και επικοινωνιών το 12ο αιώνα. *Byzantina Symmeikta*, 11, 97–112. <https://doi.org/10.12681/byzsym.826>

ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ

Η ΘΗΒΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΤΟΝ 12ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ περιοχή τῆς Βοιωτίας παρουσίασε τόν 11ο καί τό 12ο αἰώνα σημα-
ντική οἰκονομική ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία ἐκδηλώθηκε τόσο μέ τήν ἔντονη οἰκοδο-
μική δραστηριότητα, ὅσο καί μέ τήν αὔξηση τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας¹.
Ἦδη ἀπό τό 10ο αἰώνα ἡ Θήβα² ἦταν τό σημαντικότερο διοικητικό καί
οἰκονομικό κέντρο στήν περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας³.
Βρισκόταν στή διασταύρωση δρόμων πού συνέδεαν τήν ἀνατολική μέ τή
δυτική Στερεά Ἑλλάδα, ὅπως καί τή νότια μέ τήν κεντρική Ἑλλάδα —στή
συνέχεια θά ἀναφερθῶ διεξοδικά σέ αὐτούς— ἐνῶ εἶχε συχνή ἐπικοινωνία μέ
τήν Κόρινθο, τή γειτονική Χαλκίδα ἀλλά καί τή Σπάρτη, μέ τήν ὁποία συν-
δεόταν διαμέσου τῆς Κορίνθου.

Ἡ Θήβα ἀναφέρεται σέ μιᾶ σειρά βενετικῶν ἐγγράφων τοῦ 11ου καί τοῦ
12ου αἰώνα. Τό παλαιότερο σωζόμενο εἶναι τοῦ Μαΐου 1072 καί ἀναφέρεται

1. A. DUNN, *Historical and Archaeological Indicators of Economic Change in Middle Byzantine Boeotia and their Problems*, *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν*, τ. 2/2 (Β' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Λειβαδιά 1992), Ἀθήνα 1995, 763-766.

2. Γιά τή Θήβα, βλ. A. HARVEY, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Καίμπριτζ 1989, 218-219· R.-J. LILIE, *Handel und Politik zwischen Byzanz und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204)*, Ἀμστερνταμ 1984, 210-213· A. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Ἡ βυζαντινή Θήβα 996/7-1204 μ.Χ., *Ἱστοριογεωγραφικά* 2, 1987-88, 33-52.

3. Βλ. σχετικά Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The First Century of the Monastery of Hosios Loukas*, *DOP* 46, 1992, 253, ὅπου ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὅλες οἱ σχετικές πληροφορίες ἀπό τό *Βίο* τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη. Ἡ εἰκόνα τήν ὁποία σχηματίζουμε ἀπό τό *Βίο* εἶναι αὐτή μιᾶς εὐημερούσας πόλης μέ διαθρωμένη κοινωνία.

σέ μιά *colleganza*⁴ ή όποία δημιουργείται ανάμεσα σέ δύο Βενετούς μέ σκοπό ένα έμπορικό ταξίδι (*taxegium*) από τή Βενετία στή Θήβα⁵. Δεδομένου ότι τό έγγραφο μας είναι έξοφλητική απόδειξη μέ τήν όποία ό *commendator* βεβαιώνει ότι ό *tractator* τοῦ κατέβαλε μετά τήν επιστροφή του από τό ταξίδι όλα τά όφειλόμενα, συνάγεται ότι τό *terminus ante quem* γιά τήν *colleganza* καί τό ταξίδι ήταν ό Μάϊος 1072. Άρα τό ταξίδι πραγματοποιήθηκε πιθανότατα στό διάστημα ανάμεσα στό δεύτερο μισό τοῦ 1071 καί τούς πρώτους μήνες τοῦ 1072. Ένα δεύτερο έγγραφο τό όποιο χρονολογείται τό 1073 ἀναφέρεται καί αυτό σέ μιά *colleganza* γιά ένα έμπορικό ταξίδι από τή Βενετία στή Θήβα⁶. Είναι λοιπόν προφανές ότι οι Βενετοί συνήθιζαν νά επισκέπτονται τήν πόλη τουλάχιστον μία δεκαετία πριν ό 'Αλέξιος Α' τοῦς παραχωρήσει τά γνωστά προνόμια τό 1082⁷, όπως συνέβαινε άλλωστε καί μέ άλλες πόλεις

4. Η *colleganza* αποτελεί μιά μορφή έμπορικής εταιρείας, στήν όποία τό ένα από τά δύο συμβαλλόμενα μέρη (*commendator*) συνεισφέρει χρήματα καί τό άλλο χρήματα καί εργασία ή μόνο εργασία (*tractator*). Σέ αυτήν τήν περίπτωση τό κεφάλαιο πού συνεισφέρει ό *tractator* είναι συνήθως τό ήμισυ αὐτοῦ πού συνεισφέρει ό *commendator*. Τά κέρδη μοιράζονται σύμφωνα μέ τόν τύπο τής *colleganza*, ἀνάλογα δηλαδή ἄν ό *tractator* έχει συνεισφέρει καί ό ἴδιος κάποιο κεφάλαιο. Σέ περίπτωση κατά τήν όποία ό *commendator* είναι ό μοναδικός χρηματοδότης, βαρύνεται αποκλειστικά από ἔνδεχόμενη ζημία, ἐνῶ θεωρεῖται ότι ή ζημία τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλόμενων συνίσταται στή ματαιοπονία του. Σέ περίπτωση ὁμοῦς κατά τήν όποία καί ό *tractator* έχει συνεισφέρει κάποιο κεφάλαιο, ή ζημία βαρύνει καί αὐτόν σέ ἀναλογία 1:3 (J. PRYER, *The Origins of the Commenda Contract*, *Speculum* 52/1, 1977, 6-7). Σέ αυτό τό σημείο πρέπει νά διευκρινιστεῖ ότι *colleganza* είναι ό όποιος χρησιμοποιεῖται στή βενετική νομοθεσία γιά νά δηλώσει τήν *commenda* (PRYER, *Origins*, 10 καί σημ. 12). Η *colleganza* διαφέρει από τή *chreokoinonia* στήν όποία κέρδη καί ζημιές μοιράζονται σέ όλα τά συμβαλλόμενα μέρη, ἀνάλογα μέ τό ποσοστό τής ἀρχικῆς συνεισφορᾶς τοῦ καθενός· βλ. σχετικά *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V.*, ἔκδ. L. BURGMANN, Φρανκφούρτη 1983, 10. 4.

5. R. MOROZZO DELLA ROCCA-A. LOMBARDO, *Documenti del commercio veneziano dei secoli XI-XIII*, τ. 1, Τορίνο 1940, ἄρ. 12.

6. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἄρ. 13.

7. Γιά τό κείμενο τοῦ χρυσοβούλλου (F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, τ. 2, Μόναχο 2η ἔκδ. 1995 [βελτιωμένη καί ἐπηρευμένη από τόν P. WIRTH], ἄρ. 1081), βλ. M. POZZA - G. RAVEGNANI (ἔκδ.), *I trattati con Bizanzio. 992-1198*, *Pacta veneta*, ἄρ. 4, Βενετία 1993, ἄρ. 2, σ. 35-45. Τά βασικά σημεία τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου παραδίδονται καί από τήν ANNA ΚΟΜΝΗΝΗ ('Αλεξιάς, ἔκδ. B. LEIB, τ. 2, Παρίσι² 1967, 54-55). Γιά τή χρονολογία τοῦ χρυσοβούλλου, ἐκτός από τή

στις όποιες μαρτυρείται ή παρουσία Βενετών εμπόρων πριν από αυτό τό έτος: τή Σπάρτη⁸ και τό Δυρράχιο⁹.

Η παραχώρηση τών προνομίων άνοιξε νέες προοπτικές για τό βενετικό εμπόριο. Η άλλαγή αυτή αντικατοπτρίζεται στα βενετικά έγγραφα, τά όποια αύξάνονται και μαρτυρούν τήν ένεργό ανάμιξη τών Βενετών στό έσωτερικό εμπόριο τής βυζαντινής αυτοκρατορίας¹⁰. Μέσα στή νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε, τά ταξίδια τών Βενετών εμπόρων στή Θήβα πολλαπλασιάστηκαν, ένώ, όρισμένοι από αυτούς τουλάχιστον, διατηροῦσαν μονίμους αντιπροσώπους στήν πόλη, οι όποιοι αγόραζαν και πουλοῦσαν προϊόντα για λογαριασμό τους - ένδειξη τής σημασίας πού είχε ή Θήβα για τίς δραστηριότητές τους¹¹.

Τό πρώτο από τά διασωθέντα βενετικά έγγραφα του 12ου αιώνα πού άναφέρεται στή Θήβα έχει συνταχτεί στήν Κωνσταντινούπολη τό 1155 και έχει ως θέμα του ένα δάνειο μέ διάρκεια ενός έτους τό όποιο συνομολογήθηκε άνάμεσα σε δύο Βενετούς μέ σκοπό ένα έμπορικό ταξίδι διά ξηράς από τήν Κωνσταντινούπολη στή Θήβα και στήν Κόρινθο και έπιστροφή πάλι διά ξηράς στήν Κωνσταντινούπολη: *quos (perperos) apud te retinere debebas usque ad unum annum, quos tecum portare debebas per terram de hinc (Κωνσταντινούπολη) in Stives et in Corintho et de illis partibus redire debuisti*

συνήθως δεκτή 1082, έχουν προταθεί, χωρίς όμως πειστικά επιχειρήματα, τό 1084 (βλ. Μ. Ε. MARTIN, *The chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians and the Early Venetian Quarter in Constantinople*, *BSI* 39, 1978, 19-22. Τό 1084 προτείνει για διαφορετικούς λόγους και ό Ε. FRANCES, *Alexis Comnène et les privilèges octroyés à Venise*, *BSI* 29, 1968, 17-23) και τό 1092 (Α. TUILIER, *La date exacte du chrysobulle d'Alexis Ier Comnène en faveur des Vénitiens et son contexte historique*, *RSBN* n.s. 4, 1967, 28-38).

8. *Βίος Νίκανος Μετανοείτε (BHG 1366)*, έκδ. D. SULLIVAN, Brookline Mass. 1987, § 74, 250.

9. ANNA ΚΟΜΝΗΝΗ, *Άλεξιάς*, τ. 2, 6.

10. Όρισμένοι Βενετοί ήταν απλώς περαστικοί από τήν αυτοκρατορία, ένώ άλλοι είχαν εγκατασταθεί ως μόνιμοι κάτοικοι και ήταν ιδιοκτήτες ακινήτων (Chryssa MALTEZOU, *Les Italiens propriétaires «terrarum et casarum» à Byzance*, *BF* 22, 1996, 177-191). Για τό σταδιακό έλεγχο του έσωτερικού εμπόριου του Βυζαντίου από τους Ίταλούς εμπόρους, βλ. Ρ. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I Komnenos*, Καίμπριτζ 1993, 144-145.

11. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, αρ. 166 (έγγραφο τό όποιο χρονολογείται τό Μάιο 1165).

*per terram in Constantinopoli*¹². Συνεπώς ο δανειολήπτης σύμφωνα με τούς όρους του δανείου θα ταξίδευε από την Κωνσταντινούπολη μέχρι τη Θεσσαλονίκη διά της Έγνατίας και στή συνέχεια θα κατευθυνόταν στη Θήβα και την Κόρινθο. Τό ταξίδι λοιπόν θα πραγματοποιούνταν διά ξηράς. Δέν γνωρίζουμε για ποιούς λόγους ή Θεσσαλονίκη δέ συμπεριελήφθη στίς πόλεις στίς όποίες θα έμπορευόταν ό έμπορος του έγγραφου, αφού ύποχρεωτικά θα διερχόταν από εκεί. Όποιοι όμως και άν ήταν αυτοί, τέσσερα χρόνια αργότερα, τό 1159, συνομολογήθηκε στή Θήβα δάνειο για ένα έμπορικό ταξίδι διά ξηράς: *per terram per totam catodica et Poliponissum*¹³ *et de Stives usque Saloniki*¹⁴. Ό γεωγραφικός χώρος στά πλαίσια του όποίου ό δανειοδότης επέτρεπε στό δανειολήπτη νά χρησιμοποιήσει τό δάνειο ήταν ή Πελοπόννησος, ή ανατολική Στερεά Ελλάδα, ή Θεσσαλία και ή δυτική Μακεδονία¹⁵. Η αναφορά στή Θήβα ως ένα από τά δύο σημεία τά όποία όρίζουν τήν περιοχή είναι μιά ένδειξη για τή σημασία της. Η ίδια διαδρομή, μέ μικρές παραλλαγές, μαρτυρείται και σέ μιά σειρά άλλων έγγραφων. Τόν Αύγουστο του 1159 γίνεται λόγος για ένα ταξίδι *de Stives usque Saloniki*. Τόν Οκτώβριο του 1170 δημιουργείται στή Θήβα μιά *colleganza* για ένα ταξίδι διά μέσου τών Κατωτικών μέχρι τή Θεσσαλονίκη, μετάβαση στήν Κόρινθο

12. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, άρ. 110.

13. Σέ σφραγίδες του 8ου, 9ου και 10ου αιώνα άπαντά ό τύπος *Πολοπόννησος* και *Πολυπόννησος*: J. NESBITT-N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ (έκδ.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 2, Washington D. C. 1994, άρ. 22. 14 και 22. 31.

14. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, άρ. 137; πρβλ. άρ. 239 (Ιανουάριος 1171): *debeo ire negociari (άπό τή Θήβα) per totam Catodica et Peliponiso per terram laborare*.

15. Για τή σημασία του όρου *catodica* ό όποιος άποτελεί μεταγραφή του έλληνικού όρου *κατωτικά*, βλ. J. KODER - F. HILD, *Hellas und Thessalia, TIB 1*, Βιέννη 1976, 39. Ό όρος αρχικά δήλωνε τό γεωγραφικό χώρο που καλύπτεται από τά νησιά του νοτίου Αιγαίου, τήν Πελοπόννησο, τή Σικελία και τήν κάτω Ίταλία και κατέληξε νά δηλώνει μόνο τό θέμα Ελλάδος. Για τή διοικητική διαίρεση της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας στή περίοδο ανάμεσα στον 9ο και τό 12ο αιώνα, βλ. KODER-HILD, *Hellas*, 61-62, 66-67. Πάντως, τό 12ο αιώνα τό θέμα Ελλάδος περιελάμβανε και τή Θεσσαλία, εκτός από τό βορειοδυτικό τμήμα της τό όποιο προσαρτήθηκε στό θέμα Σερβίων (KODER-HILD, *Hellas*, 66-67). Βλ. και Μ. ΚΟΡΩΣΗΣ, Τό όνομα της Πελοποννήσου κατά τή μέση βυζαντινή περίοδο, Πρακτικά Γ΄ διεθνούς συνεδρίου πελοποννησιακών σπουδών (Καλαμάτα 1985), *Πελοποννησιακά. Παράρτημα*

καί στή συνέχεια στήν Κωνσταντινούπολη, πιθανῶς διά θαλάσσης¹⁶. Τό πρώτο τμήμα τοῦ ταξιδιοῦ πάντως θά πραγματοποιοῦνταν διαμέσου τοῦ χερσαίου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τή νότιο καί τήν κεντρική Ἑλλάδα μέ τή Θεσσαλονίκη. Ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Ἰουλίου 1195 ἀναφέρεται σέ ἐμπορικό ταξίδι διά θαλάσσης ἀπό τή Βενετία στήν Κόρινθο καί μετάβαση στή Θήβα καί ἄλλες περιοχές τῶν Κατωτικῶν καί τῆς Πελοποννήσου, διά ξηρᾶς ἢ διά θαλάσσης¹⁷. Ὅπως συνάγεται ἀπό ἄλλο ἔγγραφο, τό ὁποῖο συντάχθηκε στή Θήβα τό 1170, ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ προορισμός ἑνός ἄλλου ἐμπορικοῦ ταξιδιοῦ, μέ τή διαφορά ὅτι σέ αὐτήν τήν περίπτωση ὁ tractator εἶχε τήν εὐχέρεια νά ἐπιλέξει νά ταξιδέψει εἴτε διά ξηρᾶς εἴτε διά θαλάσσης¹⁸.

Αὐτό τό ὁποῖο εἶναι ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ ὑπαρξη ἑνός χερσαίου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τήν Κόρινθο μέ τή Θήβα καί τή Θεσσαλονίκη καί ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀπέκτησε μεγάλη σημασία τό 12ο αἰώνα. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στή Θήβα καί τήν Κόρινθο μποροῦσε νά καλυφθεῖ σέ μιά μόνο νύχτα, ἂν ὁ ταξιδιώτης ταξίδευε μέ πολύ γοργό ρυθμό¹⁹. Ὁ δρόμος αὐτός ξεκινοῦσε ἀπό τήν Κόρινθο, διερχόταν ἀπό τά Μέγαρα καί στό πέρασμα τῶν Ἐλευθερῶν, ἀνάμεσα στόν Κιθαιρῶνα καί τήν Πάστρα, συναντοῦσε τό δρόμο ὁ ὁποῖος ἐρχόταν ἀπό τήν Ἀθήνα γιά νά φτάσει στή Θήβα. Μετά τή Θήβα, κατευθυνόταν πρὸς τά βορειοδυτικά ἀκολουθώντας τήν κοιλάδα τοῦ Κηφισσοῦ περνοῦσε ἀνάμεσα στά ὄρη τῆς Βοιωτίας καί τῆς Φωκίδας²⁰, διέσχισε τό ὄρος Ὅθρυ, ἔφτανε στό Ζητούνι (Λαμία) καί στή συνέχεια στά Φάρσαλα.

13/1, 1987-1988, 211-212, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι ὁ δρος κατωτικά κάλυπτε τόσο τήν Πελοπόννησο, ὅσο καί περιοχές τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας. Οἱ KODER-HILD, *Hellas*, 39, πιστεύουν εὐλόγα ὅτι τόν 12ο αἰώνα τά Κατωτικά μέρη ταυτίζονταν μόνο μέ τό θέμα Ἑλλάδος καί ὅτι δέν ἐπεκτείνονταν στήν Πελοπόννησο. Ἄλλωστε τό ἔγγραφό μας κάνει σαφῆ τή διάκριση ἀνάμεσα στά Κατωτικά καί τήν Πελοπόννησο.

16. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 235.

17. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 426.

18. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 234 (Ὀκτώβριος 1170).

19. Ὁ *Βίος Νίκωνος Μετανοεῖτε*, § 28, 102 θεωρεῖ ἐξαιρετική, ἀλλά ὄχι ἀδύνατη, τήν ἐπίδοση αὐτῆ ἑνός Λάκωνος, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ταξίδευε ἀπό τή Θήβα μέ τελικό προορισμό τή Σπάρτη. Τό γεγονός ἄλλωστε ὅτι τό ταξίδι πραγματοποιεῖται ἀπνευστί καί μάλιστα κατά τή διάρκεια τῆς νύκτας εἶναι μιά ἀπόδειξη τοῦ ἐπείγοντος χαρακτήρα του. Ἀντίθετα, τό γεγονός ὅτι ὁ δσος Νίκων ὁ ὁποῖος φέρεται νά πραγματοποιήσε τό ἴδιο ταξίδι μέ τά πόδια, καί μάλιστα σέ συντομότερο χρόνο, θεωρεῖται ἀπό τό συντάκτη τοῦ *Βίου* ὡς θαῦμα.

20. KODER-HILD, *Hellas*, 95-96.

Μετά τὰ Φάρσαλα, ὁ ἐπόμενος σημαντικός σταθμός ἦταν ἡ Λάρισα, πόλη-κλειδί τῶν δρόμων πού διέσχιζαν τὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα²¹. Μετὰ τὴ Λάρισα ὁ δρόμος ἔστριβε βορειοανατολικά, περνοῦσε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν²², προχωροῦσε παραλιακά, διερχόταν ἀπὸ τὸν Πλαταμῶνα καὶ κατέληγε στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτός ἦταν ὁ κύριος δρόμος, ἡ δημοσία ὁδός²³, ὑπῆρχαν ὁμως καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες δρόμοι, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ Λάρισα παρέκαμπταν τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν καὶ συναντοῦσαν τὸν κύριο δρόμο κοντὰ στὸν Πλαταμῶνα²⁴. Ἡ θέση τοῦ Πλαταμῶνος πάνω σὲ αὐτὸν τὸν ἄξονα ἐπικοινωνίας συνετέλεσε πιθανῶς στὴν ἀνάδειξή του σὲ σημαντικό ἀγκυροβόλιο τῆς περιοχῆς στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα²⁵, ὅταν καὶ ὁ δρόμος ἀπέκτησε μεγάλη σημασία γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ κεντροελλαδικοῦ χώρου. Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ Ἄγγελος ἀνανεώνοντας παλαιότερα προνόμια τῶν Βενετῶν τοὺς παραχώρησε μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1198 τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπορεύονται ἀτελῶς στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Πλαταμῶνος, ἔμμεση ἔνδειξη γιὰ τὴν οἰκονομικὴ σημασία τοῦ τόπου²⁶. Οἱ ἔμποροι πού ταξίδευαν μὲ προορισμὸ εἴτε τὴ Θεσσαλονίκη εἴτε τὰ κέντρα τῆς νότιας Ἑλλάδας ὅπως τὴ Θήβα καὶ τὴν Κόρινθο ἀποτελοῦσαν δυνάμει ἀγοραστές γιὰ τὰ προϊόντα τῆς στενῆς πεδιάδας τοῦ Πλαταμῶνος.

21. KODER-HILD, *Hellas*, 93. Γιὰ τὴ Λάρισα, βλ. KODER-HILD, *Hellas*, 198· πρβλ. HARVEY, *Expansion*, 221-222.

22. Ἡ δίοδος τῶν Τεμπῶν ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα τὸ κύριο πέρασμα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία πρὸς τὴ Μακεδονία (Ἄννα ΑΒΡΑΜΕΑ, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Ἀθήνα 1974, 74-78).

23. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 75-76.

24. KODER-HILD, *Hellas*, 91.

25. *La géographie d'Edrisi*, μετάφραση καὶ σχόλια P.-A. JAUBERT, τ. 2, Παρίσι 1840 (ἀνατύπωση Ἄμστερνταμ 1975), 294· πρβλ. KODER-HILD, *Hellas*, 104. Τὸ Στόμιο, λίγο νοτιότερα ἀπὸ τίς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ (δ. π., 204, 264), θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως νὰ ἔχει αὐτὸν τὸ ρόλο ἀφοῦ βρισκόταν πάνω σὲ μιὰ δευτερεύουσα ὁδὸ, ἡ ὁποία συνέδεε τὸν Πλαταμῶνα μὲ τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας (ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 80-81). Κάτι τέτοιο ὁμως δὲ φαίνεται πολὺ πιθανό, διότι ἀφ' ἐνός τὸ Στόμιο δὲ βρισκόταν πάνω στὸν κύριο δρόμο πού συνέδεε τὴν κεντρικὴ μὲ τὴ βόρειο Ἑλλάδα, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸν Πλαταμῶνα καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπάρχει καμιά σχετικὴ μαρτυρία στὶς πηγές τῆς ὑπὸ μελέτη περιόδου.

26. ROZZA-RAVEGNANI, ἀρ. 2, 131· πρβλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, *ΕΕΒΣ* 18, 1948, 50-51.

Ἡ σημασία τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἐξυπηρετοῦσε ταυτόχρονα καί στρατιωτικές ἀνάγκες, γίνεται ἀντιληπτή ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἦταν ἡ κύρια ἀρτηρία ἡ ὁποία συνέδεε τὴν κεντρική καί νότιο Ἑλλάδα μέ τὴν πρωτεύουσα²⁷. Ὁ δρόμος μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ 10ο αἰώνα, ἡ δέ σημασία του ἦταν μεγάλη ἀφοῦ ἐπέτρεπε στοὺς ἐρχόμενους ἀπὸ τὴν Ἰταλία μέ προορισμό τὴν Κωνσταντινούπολη νὰ ἀποφεύγουν τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς Ἑγνατίας τὸ ὁποῖο συνέδεε τὴ Θεσσαλονίκη μέ τὸ Δυρράχιο καί τὸ ὁποῖο δέν ἦταν πάντοτε ἀσφαλές, λόγω πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων οἱ ὁποῖες διεξάγονταν στὴν περιοχή. Ἄντὶ νὰ ἀποβιβαστοῦν στὸ Δυρράχιο οἱ ταξιδιωτὲς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀποβιβαστοῦν σὲ κάποιον λιμάνι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, κατὰ προτίμηση τὴ Ναύπακτο —ἀπ’ ὅπου ἕνας δρόμος ὁδηγοῦσε στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ²⁸ καί στὴ συνέχεια στὴ Λάρισα— ἢ στὴν Κόρινθο καί ἀπὸ ἐκεῖ ἐπαιρναν τὸ δρόμο τὸν ὁποῖο περιγράψαμε. Οἱ σχετικὲς μνεῖες στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα²⁹ ἐνισχύονται καί ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ σὲ ταξιδιωτὲς οἱ ὁποῖοι πηγαίνοντας στὴ Θεσσαλονίκη μέ προέλευση τὴν Ἰταλία περνοῦσαν ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν³⁰. Ὅμως καί αὐτὸς ὁ δρόμος δέν ἦταν πάντοτε ἀσφαλῆς ἐξαιτίας τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν καί τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων οἱ ὁποῖες διεξάγονταν στὴν κεντρική Ἑλλάδα γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα τοῦ 10ου αἰώνα³¹. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα οἱ περιοχὲς βορείως τῆς Στερεᾶς βρισκόνταν πιθανῶς ὑπὸ βουλγαρικὸ ἔλεγχο³². Ὁ δεῦτερος βυζαντινοβουλγαρικὸς πόλεμος στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα ἐπληξε τίς ἑλλαδικὲς περιοχὲς ἀπὸ τίς

27. Πρὸβλ. J. FERLUGA, Tebe bizantina quale centro economico nel XII secolo, *Rivista di bizantinistica* 1/4, 1992 (ἀνατύπωση J. FERLUGA, *Untersuchungen zur byzantinischen Provinzverwaltung*, Ἄμστερνταμ 1992, 605-615), 24.

28. P. SOUSTAL-J. KODER, *Nikopolis und Kephallenia*, TIB 3, Βιέννη 1981, 90-Koder-Hild, *Hellas*, 98

29. *Vita di sant'Elia il giovane* (BHG 580), ἐκδ. G. ROSSI-TAIBBI, Παλιέρμο 1962, § 67-69, 106-110.

30. *Miracula sancti Demetrii*, AASS Oct IV (1780), στ. 192-193.

31. Ἡ κυριότερη πηγή γιὰ τίς βουλγαρικὲς ἐπιδρομὲς στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰώνα εἶναι ὁ *Βίος* τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη· βλ. Θεώνη ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, Σημείωμα γιὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ τσάρου Συμεὼν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδας (ἀρχὲς 10ου αἰώνα), *Σύμμεικτα* 8, 1989, 383-387. Στὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου βυζαντινοβουλγαρικοῦ πολέμου στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα οἱ Βούλγαροι εἶχαν διεισδύσει ἐπανεπιλημμένα στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα.

32. *Βίος Λουκά Στειριώτη* (BHG 994), ἐκδ., μετ., σχολ. Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἀθήνα 1989, § 15, 164. Ἀπὸ τὸ σχετικὸ χωρίο προκύπτει ὅτι γύρω στὸ 910 (γιὰ τὴ χρονολο-

όποιες διερχόταν ο δρόμος. Ὁ Σαμουήλ σέ ἐπιδρομή του ἐναντίον τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου κατέλαβε τή Λάρισα καί ἐξανδραπόδισε τούς κατοίκους της³³. Τό 997 ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, ἀκολουθώντας τόν ἴδιο δρόμο ἔφτασε στό Σπερχειό ποταμό ὅπου κατέφερε βαρειά ἥττα στούς στρατοπεδευμένους ἐκεῖ Βουλγάρους. Ὁ δρόμος τόν ὁποῖο ἀκολούθησε ὁ βυζαντινός στρατός ἦταν αὐτός πού περιγράψαμε παραπάνω: Λάρισα-πεδιάδα τῶν Φαρσάλων-Σπερχειός³⁴. Μετά τό γεγονός αὐτό δέ μαρτυρεῖται πλέον βουλγαρική διείσδυση στήν Ἑλλάδα, ἐπομένως μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰώνα ὁ δρόμος μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ μέ ἀσφάλεια. Ὅπως δείχνουν τά βενετικά ἔγγραφα, στήν ἐποχή τήν ὁποία μελετοῦμε ὁ δρόμος αὐτός διεδραμάτιζε καίριο ρόλο στήν οἰκονομική ζωή τῆς αὐτοκρατορίας ἐξασφαλίζοντας τή σύνδεση τῶν κυριότερων οἰκονομικῶν κέντρων τῆς Βαλκανικῆς μεταξύ τους ἀλλά καί μέ τήν πρωτεύουσα.

Ἡ ὑπαρξη ἑνός ἐμπορικοῦ δικτύου ἀνάμεσα στή Θήβα καί στή Θεσσαλονίκη τό 12ο αἰώνα μαρτυρεῖται καί ἀπό ἄλλες πηγές τῆς ἐποχῆς. Ὁ διάλογος *Τιμαρίων* τοῦ Ψευδολουκιανοῦ παρέχει πολύτιμες πληροφορίες γιά τό πανηγύρι, τό ὁποῖο γινόταν στή Θεσσαλονίκη μέ τήν εὐκαιρία τῆς γιορτῆς τοῦ ἀγίου Δημητρίου καί τό ὁποῖο ἀποτελοῦσε μεγάλο ἐμπορικό γεγονός γιά τήν πόλη. Ἦταν ἀφορμή νά συγκεντρωθεῖ πλῆθος ἐμπόρων, βυζαντινῶν καί ξένων, οἱ ὁποῖοι ἔφθαναν στήν πόλη εἴτε διά ξηρᾶς εἴτε διά θαλάσσης καί ἔφερναν πρὸς πώληση διάφορα ἐμπορεύματα, μεταξύ τῶν ὁποίων σημαντική θέση κατεῖχαν ὑφάσματα καί νήματα μέ προέλευση τή Βοιωτία καί τήν Πελοπόννησο³⁵. Ἡ πληροφορία αὐτή ἀποτελεῖ σημαντική μαρτυρία γιά τό ἐσωτερικό ἐμπόριο τῆς αὐτοκρατορίας καί εἰδικότερα γιά

γία, βλ. *Βίος Λουκά Στειριώτη*, 43-44) οἱ δίοδοι οἱ ὁποῖες ὀδηγοῦσαν ἀπό τή Στερεά στή Θεσσαλία ἐλέγχονταν αὐστηρά γιά νά παρεμποδίζεται ἡ διαφυγή δούλων, κάτι τό ὁποῖο μᾶς ἐπιτρέπει νά κάνουμε τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ περιοχές βορείως τῆς Στερεᾶς ἐλέγχονταν ἀπό ξένη στρατιωτική δύναμη (μᾶλλον βουλγαρική).

33. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. J. THURN, CFHB 5, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1973, 330.

34. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 341-342· πρβλ. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 131.

35. R. ROMANO, *Pseudo-Luciano, Timarione* (εἰσαγωγή, ἔκδοση, μετάφραση, σχολιασμός, γλωσσάριο), *Byzantina et Neohellenica Neapolitana* 2, Νεάπολη 1974, 54-55, στ. 148-150: *ὑστερον κατιῶν ἐκ τῆς ἀκρωρείας ἐθεασάμην παντοῖον εἶδος, ὄσα ἐν ὑφάσμασι καί νήμασιν ἀνδρῶν τε καί γυναικῶν καί ὄσα ἐκ Βοιωτίας καί Πελοποννήσου.*

τίς οικονομικές σχέσεις μεταξύ των αστικών κέντρων του έλλαδικού χώρου, ενώ παράλληλα επιβεβαιώνει την εικόνα που μᾶς δίνουν τὰ βενετικά έγγραφα για ὑπαρξη ἐμπορικοῦ δικτύου ἀνάμεσα στή Θήβα, τὴν Κόρινθο καί τὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ ἀναφορά σέ ὑφάσματα καί νήματα μέ προέλευση τὴ Βοιωτία ἐρχεται νά προστεθεῖ σέ μιὰ σειρά ἄλλων μαρτυριῶν συγχρόνων πηγῶν σχετικά μέ τὴν παραγωγή μεταξωτῶν στή Θήβα τὸ 12ο αἰώνα³⁶. Ἐάν καί πολύ γνωστές τίς παρουσιάζουμε σύντομα. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὴν ἄρπαγὴ ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς τὸ 1147, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιδρομῆς τους ἐναντίον τῆς Θήβας, ὑφαντουργῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, καί στὴ μεταφορά τους στὴ Σικελία³⁷. Ὅρισμένες δυτικές πηγές ἀναφέρουν ὅτι οἱ Θηβαῖοι ὑφαντουργοὶ πού μεταφέρθηκαν βιαίως στὴ Σικελία, μαζί μέ ἄλλους ὁμοτέχνους τους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καί τὴν Κόρινθο, ἔκαναν γνωστή στό νησί τὴ μεταξοβιοτεχνία³⁸. Σύμφωνα μέ τὴ δεύτερη μαρτυρία, μέ τὴ συνθήκη εἰρήνης πού συνήφθη ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί στόν ἐμίρη τῆς Ἄγκυρας γύρω στό 1195, τὸ Βυζάντιο παραχώρησε στόν τελευταῖο σαράντα μεταξωτὰ ὑφάσματα ἀπὸ τὴ Θήβα³⁹, ἔμμεση ἀπόδειξη γιὰ τὰ ὑψηλῆς ποιότητας μεταξωτὰ τῆς Θήβας τὰ ὁποῖα τροφοδοτοῦσαν τὴν ἴδια ἐποχὴ τὴν ἀγορὰ τῆς πρωτεύουσας⁴⁰.

Ἡ παραγωγή μεταξωτῶν ὑφασμάτων εἶχε ὡς συνέπεια τὴ δημιουργία στὴ Θήβα μιᾶς εὐκατάστατης τάξης βιοτεχνῶν, ὁ πλοῦτος τῆς ὁποίας προερ-

36. Δέν εἶναι σκόπιμο νά ἐπεκταθοῦμε σέ ζητήματα σχετικά μέ τὴν προέλευση τῆς μετάξης, στά ὁποῖα ἀναφέρεται διεξοδικά ὁ D. JACOBY, *Silk in Western Byzantium before the Fourth Crusade*, *BZ* 84-85, 1991-1992, 454, 461-462, 475-476, 480.

37. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, ἔκδ. J.-A. VAN DIETEN, *CFHB* 11/1, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1975, 74 στ. 45-49 καί 98 στ. 4-6.

38. Βλ. τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Otto von Freising σέ U. MONNERET DE VILLARD, *La tessitura palermitana sotto i Normani e i suoi rapporti con l'arte bizantina*, *Miscellanea Giovanni Mercati*, τ. 3 (ST 123), Βατικανό 1946, 473-474. Στηριζόμενος στὴν ἴδια πηγὴ ὁ U. Monneret de Villard (σ. 464-474) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ παραγωγή πολυτελῶν ὑφασμάτων ἄρχισε στὴ Σικελία μόνο μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς καί πιὸ συγκεκριμένα μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ 1147.

39. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 461 στ. 35-36· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, ἀρ. 1632a[1634].

40. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης μνημονεύει σέ ἐπιστολὴ του τὴν παραγωγή στὴ Θήβα μεταξωτῶν ὑφασμάτων καί τὴν πώλησή τους τὴν πρωτεύουσα (*Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σωζόμενα*, ἔκδ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, τ. 2, Ἀθήνα 1880, 83 στ. 18-19).

χόταν από την ένασχόληση με τό εμπόριο τών μεταξωτών. Ἐάν καί εἶναι πολύ λογικό ἢ τοπική ἀριστοκρατία νά ἔβρισκε στή σηροτροφία καί τή μεταξουργία ἕναν τρόπο νά ἐπενδύσει μέρος τουλάχιστον ἀπό τά διαθέσιμα κεφάλαιά της⁴¹, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι ὑπῆρχαν παράλληλα καί ἄλλοι Θηβαῖοι μέ ἀξιόλογη οἰκονομική ἐπιφάνεια, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐπενδύσει σέ αὐτόν τόν τομέα. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀναφερόμενος στή νορμανδική ἐπιδρομή κάνει ἰδιαίτερη μνεία στούς *χειρώνακτες* τούς ὁποίους οἱ Νορμανδοί πίεσαν νά τούς παραδώσουν τά χρήματά τους⁴². Νομίζω ὅτι ὁ ὄρος *χειρώνναξ*, ὁ ὁποῖος δηλώνει γενικά τόν ἀσχολούμενο μέ μιὰ χειρωνακτική ἐργασία, χρησιμοποιεῖται στήν προκειμένη περίπτωση γιά νά δηλώσει τούς ἀσχολούμενους μέ τήν παραγωγή καί τήν ἐμπορευματοποίηση τών μεταξωτών. Ἐλλωστε, ἀπό αὐτούς οἱ Νορμανδοί μποροῦσαν νά ἀναμένουν ὅτι θά ἀποσπάσουν τά μεγαλύτερα χρηματικά ποσά.

Ἐπί τόν 11ο αἰώνα καί ἐξῆς ἀναπτύσσεται στό Βυζάντιο μιὰ νοοτροπία ἢ ὁποία διακρίνει τό εμπόριο, τό ὁποῖο συνεπάγεται καί χειρωνακτική ἀπασχόληση, ἀπό τό καθαρά μεταπρατικό εμπόριο, θεωρώντας ἀνώτερο τό δεύτερο⁴³. Ἡ διάκριση αὕτη ἐμφανίζεται στήν *Πεῖρα* τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου⁴⁴, ἢ ὁποία κάνει λόγο γιά *σωματεῖα*, τά μέλη τών ὁποίων κατασκεύαζαν τά προϊόντα τά ὁποῖα πωλοῦσαν καί σέ *συστήματα*, τά μέλη τών ὁποίων ἀσχολοῦνταν ἀποκλειστικά μέ τό μεταπρατικό εμπόριο. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικό ὅτι ὁ δικαστής ἀντιμετώπιζε μέ τόν ἴδιο τρόπο αὐτούς οἱ ὁποῖοι ἐξασκοῦσαν μιὰ τέχνη, χωρίς ἄμεση ἀνάμιξη στό εμπόριο (ὅπως τούς βαφεῖς) καί αὐτούς οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνταν παράλληλα μέ τήν παραγωγή καί τό εμπόριο (ὅπως τούς σκυτοτόμους). Μέ ἄλλα λόγια, κριτήριό του γιά τήν

41. JACOBY, *Silk*, 476, 478-479.

42. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 74 στ. 35.

43. Γιά τήν ὑποτίμηση τῆς χειρωνακτικῆς σέ σχέση μέ τή μὴ χειρωνακτική ἐργασία, βλ. P. MAGDALINO, *Byzantine Snobbery*, στό M. ANGOLD (ἐκδ.), *Byzantine Aristocracy. XI-XIII Centuries*, British Archeological Reports, ἀρ. 221, Ὁξφόρδη 1984, 67.

44. *JGR* 4, σ. 213. Ὁ Εὐστάθιος Ρωμαῖος ὑπῆρξε δρουγγάριος τῆς βίγλας γύρω στά 1030. Ἡ *Πεῖρα* εἶναι συμπιληματικό ἐργο τό ὁποῖο συνετέθη στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1030 ἢ στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1040 (N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The "Peira" of Eustathios Romaios: an Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law*, *FM* 7, 1986, 173-175).

κατάταξη των επαγγελματιών δεν ήταν ή άσκηση ή μή μιᾶς ἐμπορικής δραστηριότητας, ἀλλά ή άσκηση μιᾶς χειρωνακτικῆς δραστηριότητας. Σύμφωνα λοιπόν μέ αὐτήν τή νοοτροπία οἱ παραγωγοί μεταξωτῶν ὑφασμάτων θεωροῦνταν χειρῶνακτες. Οἱ *χειρῶνακτες* ἀντιπαρατίθενται στό κείμενο μέ τούς *δυνατούς καί λαμπρούς τὸ γένος καί σεμνοὺς τὴν ἡλικίαν καί περιφανεῖς κατ' ἀξίωσιν*, δηλαδή τούς ἰσχυρούς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀριστοκρατική καταγωγή, ἦταν σεβάσμιοι στήν ἡλικία καί ἔφεραν κάποιο ἀξίωμα. Ὅσον ἀφορᾶ στοὺς ἐργάτες οἱ ὁποῖοι ἀπασχολοῦνταν στή βιοτεχνία παραγωγῆς μεταξωτῶν, αὐτοὶ προέρχονταν ἀπὸ τὰ χαμηλά κοινωνικά στρώματα⁴⁵. Ἡ ἀναφορά τοῦ Χωνιάτη σέ γυναῖκες τῆς ἀριστοκρατίας οἱ ὁποῖες κατεῖχαν τὴν τέχνη τῆς ὑφανσης μεταξωτῶν θά πρέπει μᾶλλον νά θεωρηθεῖ κοινός τόπος⁴⁶.

Δυστυχῶς τὰ ἔγγραφα δέ μᾶς παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὰ ἐμπορεύματα τὰ ὁποῖα διακινουῦσαν οἱ Βενετοὶ ἀπὸ καί πρὸς τὴ Θήβα. Ἡ μή ἀναφορά σέ συγκεκριμένα ἐμπορεύματα δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι, σέ αὐτὴν τουλάχιστον τὴν περίοδο, τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη μιᾶς *colleganza* δέν ἐνδιαφέρονταν ἀποκλειστικά γιὰ τὸ ἐμπόριο συγκεκριμένων προϊόντων, ἀλλὰ διακινουῦσαν ὁποιοδήποτε ἐμπόρευμα παρουσίαζε οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχουν ὁμως ἔμμεσες μαρτυρίες ὅτι τὰ μεταξωτὰ κατεῖχαν σημαντικὴ θέση ἀνάμεσα στὰ ἐμπορεύματα τὰ ὁποῖα διακινουῦνταν ἀπὸ τὴ Θήβα. Ἔτσι, μετὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Βενετῶν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια καί τὴ δήμευση τῶν περιουσιῶν τους τὸ 1171⁴⁷, ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Γένουας στὴν αὐλὴ τοῦ Μανουήλ Α' ἔλαβε ἐντολὴ νά προσπαθήσει μεταξύ ἄλλων νά ἐξασφαλίσει γιὰ τοὺς Γενουάτες τὸ δικαίωμα νά κάνουν ἐμπόριο ἐλεύθερα σέ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία καί νά ἐμπορεύονται μεταξωτὰ τῆς Θήβας, προνόμιο τοῦ ὁποῖου ἀπέλαναν οἱ Βενετοὶ μέχρι τὸ 1171⁴⁸. Ἡ μαρτυρία ἔχει βαρύτητα γιὰ δύο λόγους: ἀφ' ἑνὸς διότι δείχνει ὅτι οἱ Βενετοὶ ἀσχολοῦνταν μέ τὸ

45. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 98 στ. 4-8.

46. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 74 στ. 45-49· βλ. σχολιασμό τοῦ χωρίου σέ JACOBY, *Silk*, 468.

47. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 171-172 στ. 60-64.

48. C. IMPERIALE DI SANT' ANGELO (ἔκδ.), *Codice diplomatico della repubblica di Genova dal 953 al 1163*, τ. 2 (1164-1190), Ρώμη 1938, 115: *liberam et omnimodam habeant facultatem mercandi et utendi libere per omniam terram et omnes partes imperii et etiam exercendi negociationem pannorum sete apud Stivam sicut Veneti soliti*

ἐμπόριο μεταξωτῶν τῆς Θήβας, ἀφ' ἑτέρου διότι φαίνεται ὅτι τὸ ἐμπόριο αὐτὸ δὲν ἦταν ἀνοιχτὸ σὲ ὄλους τοὺς ξένους, ἀλλὰ ὑπῆρχαν ὀρισμένοι σοβαροὶ περιορισμοί. Ἀπὸ τὸ κείμενο συνάγουμε ὅτι οἱ Γενουάτες δὲν ἦταν μὲν ἀποκλεισμένοι μέχρι τότε ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῆς Θήβας, ἀλλὰ ὅτι δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀγοράσουν τὰ μεταξωτὰ τῆς. Τὸ ἴδιο ἰσχυε πιθανῶς καὶ γιὰ τὴν Πίζα, τὴν ἄλλη ἰταλικὴ δημοκρατία ἢ ὁποῖα εἶχε προνόμια στὸ Βυζάντιο τὸ 12ο αἰῶνα⁴⁹. Ἡ γενουατικὴ προσπάθεια μᾶλλον ἀπέτυχε, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι οἱ ὑπήκοοι τῆς Γένουας καὶ τῆς Πίζας ἀνεμίχθησαν στὸ ἐμπόριο τῆς Θήβας στὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἄλλωστε λίγα χρόνια ἀργότερα οἱ Βενετοὶ ἐπέστρεψαν στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ στράφηκαν καὶ πάλι στὴ Θήβα⁵⁰ καὶ δὲν εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀνέχθησαν τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν δύο πόλεων σὲ ἕναν τόσο προσοδοφόρο τομέα⁵¹. Εἶναι πιθανόν οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ νὰ ὀφείλονταν στὴν ἐπιθυμία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους νὰ ἐλέγξει τὴν ἐμπορευματοποίηση τῶν μεταξωτῶν δεδομένου ἀφ' ἑνὸς ὅτι στὴ Θήβα παράγονταν καὶ μεταξωτὰ προορισμένα γιὰ αὐτοκρατορικὴ χρῆση καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ παραγωγή βρισκόταν ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια ἰδιωτῶν⁵².

Ἐπανερχόμεθα στὸ ζήτημα τοῦ δρόμου τὸν ὁποῖο περιγράψαμε παραπάνω. Ἡ σημασία του γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Θήβας εἶναι προφανῆς ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπε τὴ διοχέτευση τῆς παραγωγῆς τῶν μεταξωτῶν τῆς Θήβας ἀλλὰ καὶ τῆς Κορίνθου⁵³ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ στὴ δυτι-

erant πρβλ. LILIE, *Handel*, 211-212· JACOBY, *Silk*, 466-467, 491. Γιὰ τὸ ρόλο τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων στὴ διακίνηση τῶν μεταξωτῶν ἐκτὸς βυζαντινῆς ἐπικράτειας, βλ. JACOBY, *Silk*, 464 καὶ σημ. 63, 491.

49. Ἡ Πίζα ἀπέκτησε γιὰ πρώτη φορὰ προνόμια στὸ Βυζάντιο τὸ 1111 καὶ ἡ Γένουα τὸ 1155. Βλ. σχετικὰ, LILIE, *Handel*, 69-76 καὶ 84-87.

50. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 273 ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἐπιστρέψει στὴ Θήβα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1175.

51. Ἀντίθετη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ LILIE, *Handel*, 212, ὁ ὁποῖος βασιζόμενος στὸ γεγονός ὅτι τὸ γενουατικὸ αἶτημα δὲν ἐπαναλήφθηκε ὑποστηρίζει ὅτι ἀνάμεσα στὸ 1171/2 καὶ 1174/1175 ἡ Γένουα ἀπέκτησε πρόσβαση στὸ ἐμπόριο μεταξωτῶν τῆς Θήβας. Προσθέτει μάλιστα τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀναχώρηση τῶν Βενετῶν θὰ εἶχε δημιουργήσει προβλήματα στὴ διάθεση τοῦ πολυτίμου αὐτοῦ εἶδους, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Βυζαντινοὶ νὰ ἐξαναγκαστοῦν κατὰ κάποιον τρόπο σὲ αὐτὴν τὴν παραχώρηση.

52. JACOBY, *Silk*, 490-491.

53. Γιὰ τὴν παραγωγή μεταξωτῶν στὴν Κόρινθο, βλ. JACOBY, *Silk*, 465-466.

κή Εύρώπη. Τά έγγραφα μαρτυρούν για *colleganze* μέ σκοπό έμπορικά ταξίδια από τή Θήβα στή Βενετία διαμέσου Δυραχίου: *quos... totos perperos... de suprascripta Stive portare debeam in Dirachio per terra et da Durachio per mare debeam ire in Venecia*⁵⁴. Τό ένδιαφέρον στοιχείο είναι ότι για τά ταξίδια ανάμεσα στή Θήβα καί τήν Κωνσταντινούπολη προτιμάτο ό χερσαίος από τό θαλάσσιο δρόμο, άν καί τά έμπορεύματα από τή Θήβα μπορούσαν εύκολα νά φτάσουν στή Χαλκίδα καί νά φορτωθούν σέ πλοία τά όποια θά τά μετέφεραν σέ λιμάνια τής Ίταλίας, τής ανατολικής Μεσογείου ή καί στήν Ίδια τήν Κωνσταντινούπολη⁵⁵. Φυσικά δέν αποκλειόταν ή χρησιμοποίηση τής θαλασσίας όδοϋ. Έτσι, μιá *colleganza* ή όποία δημιουργήθηκε στή Θήβα τό 1170 για ένα έμπορικό ταξίδι στήν Κωνσταντινούπολη άφηνε στόν *tractator* τήν εύχέρεια νά επιλέξει νά ταξιδέψει είτε διά ξηράς, είτε διά θαλάσσης⁵⁶. Μαθαίνουμε λόγου χάρη ότι στή Βενετία είχε συσταθεί μιá *compagnia* μέ τούς έξι δρους: ό ένας από τούς δύο συμβαλλόμενους θά παρέμενε στήν Κωνσταντινούπολη καί ό άλλος στή Θήβα, ένω θά έστελναν ό ένας στόν άλλο διά τής χερσαίας όδοϋ «τό έχειν» τους, είτε μέ τόν δρο *habere* δηλώνονται έμπορεύματα είτε, πράγμα λιγότερο πιθανό, κάποιο χρηματικό κεφάλαιο. Στή συνέχεια οί δύο συμβαλλόμενοι συμφωνούσαν νά προωθήσουν διά ξηράς αυτό τό «έχειν», όπουδήποτε τούς φαινόταν καλό⁵⁷. Ταυτόχρονα, καί σέ άλλο έγγραφο τό όποιο έξετάστηκε παραπάνω αναφέρεται ή χερσαία όδός από τήν Κωνσταντινούπολη στή Θήβα⁵⁸.

54. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, άρ. 353 (Φεβρουάριος 1185).

55. KODER-HILD, *Hellas*, 96-97. J. KODER, *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia der Zeit der Venezianerherrschaft*, Βιέννη 1973, 40-41. Για τό ρόλο τής Χαλκίδας ως κυρίου λιμανιού πρόσβασης στή Θήβα, βλ. HARVEY, *Expansion*, 219-220.

56. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, άρ. 234: *debeo per mare aut per terram ire in Constantinopoli*.

57. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, άρ. 308: *ego vero permanere debebam in Constantinopoli et tu in Stives et debebam tibi mittere et remittere istud habere de Constantinopoli in Stives per terram et per ipsos culfos et passaios et tu similiter michi de Stives in Constantinopoli, potestatem quoque habere debebamus de isto habere dare et mandare per terram ubicumque nobis bonum visum fuisset*.

58. Βλ. πιο πάνω σελ. 99-100.

Συμπερασματικά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι τὸ ἐμπόριο τὸ ὁποῖο διεξαγόταν στὰ πλαίσια τοῦ κεντροελλαδικοῦ χώρου, ἀπὸ τὴ Θήβα μέχρι τὴ Θεσσαλονίκη, διακινουῦνταν διαμέσου τῆς χερσαίας ὁδοῦ, κάτι ποῦ σημαίνει ὅτι τὰ ἐμπορεύματα δὲν προορίζονταν ἀποκλειστικά γιὰ τὶς ἀγορὲς τῆς Κορίνθου, τῆς Θήβας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ ὅτι ὑπῆρχαν πιθανοὶ ἀγοραστές καὶ σὲ ἄλλες πόλεις οἱ ὁποῖες βρισκόνταν πάνω στὸ δρόμο ἢ κοντὰ σὲ αὐτόν. Ἐναφερθήκαμε πρὸς πάνω στὴν περίπτωση τοῦ Πλαταμῶνος. Ἐνδεχομένως καὶ ἄλλες πόλεις ποῦ συγκέντρωναν ξένους ἐμπόρους νά προσεῖλκυαν Βενετούς οἱ ὁποῖοι ἐμπορεύονταν μεταξωτὰ ἀπὸ τὴ Θήβα. Αὐτὸ φαίνεται ἀκόμα πρὸς εὐλογο, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, οἱ ἄλλοι ξένοι ἐμποροὶ ἦταν ἀποκλεισμένοι κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῆς Θήβας. Ἴσως προσπαθοῦσαν νά ἀντιμετωπίσουν αὐτὸ τὸ μειονέκτημα προμηθευόμενοι ἐμμέσως τὰ μεταξωτὰ σὲ ἄλλες ἀγορὲς. Ὁ Ἄλμυρός τοὺς προσέφερε ἐνδεχομένως αὐτὴν τὴ δυνατότητα. Ἡ πόλη βρῖσκεται κοντὰ στὸ χερσαῖο δρόμο ὁ ὁποῖος συνέδεε τὴ Θήβα μὲ τὴ Θεσσαλονίκη⁵⁹ καὶ ἐπιπλέον ἦταν ἔντονη ἡ παρουσία Γενουατῶν καὶ Πισατῶν⁶⁰. Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τῶν ἐγγράφων καθιστᾶ σαφές ὅτι ἡ Θήβα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ἦταν τὰ μόνον κέντρα τὰ ὁποῖα προσεῖλκυαν τοὺς Βενετούς ἐμπόρους οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦσαν τὸ δρόμο ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἡ ἔκφραση: *per totam catodica et Poliponnisum et de Stives usque Saloniki* συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι ὅλη ἡ περιοχὴ ἀποτελοῦσε πεδίο ἐπιχειρηματικῆς δράσης. Ὁ χερσαῖος δρόμος προτιμᾶτο ἐπίσης στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποῖα τὸ ἐμπορικό ταξίδι εἶχε προορισμὸ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα, ἢ ξεκινούσε ἀπὸ αὐτὴν, ὅταν ὁ ἐμπόρος ἤθελε νά ἐκμεταλλευτεῖ τὶς δυνατότητες τὶς ὁποῖες προσέφεραν οἱ διάφορες ἀγορὲς τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, ἢ ἂν ἐπιθυμοῦσε νά μὴν ἀντιμετωπίσει τοὺς κινδύνους ἑνὸς θαλασσίου ταξιδιοῦ. Μποροῦσε ὅμως νά χρησιμοποιηθεῖ ἕξις καὶ ὁ θαλάσσιος δρόμος.

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὴ νότια Βαλκανικὴ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἐπαναχρησιμοποίηση τοῦ κύριου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τὴν κεντρικὴ καὶ νότιο Ἑλλάδα μὲ τὸ βορειοελλαδικὸ χωρὸ καὶ τὴν

59. KODER-HILD, *Hellas*, 94.

60. ABPAMEA, *Θεσσαλία*, 166-172· LILIE, *Handel*, 187-190· HARVEY, *Expansion*, 222.

Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀνάπτυξη σημαντικῶν ἀστικῶν κέντρων στήν περιοχή καί ἡ νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε μέ τήν παρουσία τῶν ξένων ἐμπόρων ὁδήγησε στήν αὐξηση τῆς σημασίας του καί συνετέλεσε στήν ἀναβάθμιση τῆς Θήβας σέ νευραλγικό κέντρο ἐμπορίου τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου.

MARIA GEROLYMATOY, Thèbes, centre de commerce et de communications au 12e s.

Thèbes était une des étapes les plus importantes sur l'axe terrestre transversal qui assurait la communication entre le Péloponnèse et la Grèce centrale et septentrionale. Cet axe qui passait par Corinthe, Thèbes, Zètouni, Larissa et aboutissait à Thessalonique où il faisait jonction avec la *Via Egnatia*, a acquis une grande importance à partir du XIe siècle, lorsque le danger bulgare fut écarté du sud des Balkans. Il était souvent préféré à la voie maritime pour les déplacements des marchands entre Corinthe, Thèbes, Thessalonique et parfois même Constantinople. Conséquence de la revalorisation de la route terrestre fut le développement de nouveaux centres de commerce et d'échelles maritimes à des endroits où l'axe se rapprochait du littoral.

La floraison de l'artisanat de soie à Thèbes a entraîné le développement dans cette ville d'une classe aisée d'artisans, différenciée nettement de l'aristocratie locale. Les Vénitiens étant les seuls marchands Italiens qui aient pu obtenir la permission impériale de faire commerce à Thèbes, il est possible que les nouveaux centres de commerce n'aient pas seulement répondu à l'impératif de trouver de nouveaux marchés d'approvisionnement ou de nouveaux débouchés commerciaux; ils ont sans doute permis aux autres marchands étrangers, auxquels l'accès au marché de soieries de Thèbes était interdit, de contrecarrer l'interdiction et de se procurer par les Vénitiens des tissus de soie dans les autres marchés de l'espace géographique de la Grèce centrale où ils pouvaient se rendre sans difficultés et où ils entretenaient même des quartiers. C'était probablement le cas d'Halmiros, à l'entrée du golfe Pagasètikos.